

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА

ГОНЧАРЕНКО Олена Володимирівна

УДК 373.5.013.42:316.346.2](477)“194/195“(043.3)

**СТАТЕВО-РОЛЬОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ
У СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ
(1940–1950-ті роки)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

СУМИ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Луценко Олена Анатоліївна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка, доцент кафедри соціальної
педагогіки і гендерних студій.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ДОРОНІНА Тетяна Олексіївна,
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
завідувач кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук
КОРНІЄНКО ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
доцент кафедри соціальної педагогіки і
соціальної роботи.

Захист відбудеться «17» березня 2016 року об 13.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано «16» лютого 2016 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження проблеми виховання учнів різних статей визначається необхідністю усвідомлення ними в контексті формування загальнолюдських і національних цінностей егалітарних принципів всебічного розвитку і досягнення рівності на суспільному рівні. Спрямованість змін в освітньо-виховному просторі відповідно до європейських вимог відображають основні положення Закону України «Про освіту» (1991), Закону України «Про загальну середню освіту» (2014), Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993), Наказу Міністерства освіти і науки «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» (2009) та ін.

Не зважаючи на активне вивчення теоретичних і практичних аспектів проблеми історичного досвіду виховання учнів за статтю у межах шкільної освіти, недостатньою залишається її розробленість в історико-педагогічній науці крізь призму гендерного підходу. У цьому контексті показовим виглядає період 1940–1950-х рр., коли в системі середньої освіти запроваджувалось статево-рольове виховання, що передбачало акцентоване протиставлення статевих відмінностей у світогляді і поведінці учнів та учениць, обмеження індивідуального розвитку межами статі і статево-рольових відносин.

Вивчення теорії і практики статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України у досліджуваній період стає можливим завдяки узагальненню здобутків вітчизняної педагогічної науки. Проблема врахування соціальної статі учнів у навчально-виховному процесі роздільних шкіл набула висвітлення у працях К. Львова, В. Потьомкіна, О. Раєвського, М. Тимофєєва та ін. Практичний досвід статево-рольового виховання в чоловічих і жіночих школах розкрито у роботах Н. Бауман, Р. Беккер, П. Єпішина, А. Ковальнової, З. Любченко, І. Прокоф'єва та ін. Питання налагодження взаємодії хлопців і дівчат в умовах спільної школи присвячено доробки Б. Єсіпова, В. Шацького та ін. Статево-рольові аспекти окремих напрямів виховання учнів середніх навчальних закладів досліджено В. Болдиревим, М. Мислинським, М. Петровим та ін. (військове виховання), Д. Азбукіним, М. Сохіним, В. Яковлевим та ін. (фізичне виховання), В. Владимирським, Т. Комарницьким, Д. Стельмахом, О. Сухомлинським та ін. (трудове виховання).

Історико-педагогічні аспекти досліджуваної проблеми викладено у роботах дослідників радянської доби (М. Хітарян, С. Черник та ін.). Серед сучасних досліджень інтерес становлять праці з історії педагогіки Л. Гошуляк, В. Кравця, О. Петренко, М. Потапової, Н. Слюсаренко, Ж. Стельмашук та ін.

Аналіз стану розробленості проблеми дозволяє стверджувати, що попри накопичення значної кількості наукових праць, присвячених висвітленню проблеми виховання соціальної статі на сучасному етапі постала необхідність здійснення історико-педагогічного дослідження досвіду статево-рольового виховання учнів у вітчизняній школі досліджуваного періоду саме з позиції гендерного підходу.

Доцільність вивчення проблеми статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр. підтверджується

потребою у розв'язанні таких суперечностей: між активним упровадженням гендерної теорії до педагогічної науки та недостатнім її використанням в історико-педагогічному дискурсі; між потребою доцільного поєднання інновацій і традицій у виховному процесі сучасної школи та недостатнім переосмисленням досвіду статево-рольового виховання в історичній ретроспективі з позиції сучасного наукового знання; між задекларованими принципами гендерної рівності в освіті та орієнтацією вітчизняної школи на відображення традиційних гендерних стереотипів у межах існуючої практики статево-рольового виховання.

Отже, вибір теми дослідження «**Статево-рольове виховання учнів у середніх навчальних закладах України (1940–1950-ті роки)**» зумовлено її актуальністю та недостатньою розробленістю в історико-педагогічній науці з урахуванням новітніх наукових підходів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної теми кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер 0113U004660). Тему дослідження затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (протокол № 12 від 01.07.2008 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 7 від 30.09.2008 р.).

Мета дослідження – розкрити теоретичні засади проблеми шкільного виховання соціальної статі та узагальнити досвід практичної реалізації статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Схарактеризувати історіографію проблеми і класифікувати джерельну базу дослідження.

2. Обґрунтувати необхідність застосування гендерного підходу до вивчення проблеми статево-рольового виховання в історико-педагогічному контексті.

3. Виявити передумови і чинники актуалізації статевої проблематики у досліджуваній період, виокремити етапи становлення практики статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр.

4. Висвітлити досвід практичної реалізації статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України у досліджуваній період.

5. Розкрити зміст статево-рольового виховання учнів в умовах роздільного навчання протягом 1943–1954 рр.

Об'єкт дослідження – процес статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр.

Предмет дослідження – зміст, напрями, форми та методи статево-рольового виховання учнів в умовах спільного і роздільного навчання у досліджуваній період.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1940–1950-х років. *Нижня межа* – початок 1940-х рр. – зумовлена прийняттям у 1941 р. Наказу №132 Наркома Освіти УРСР С. Бухала «Про військову і фізичну підготовку учнів 8–10 класів середніх шкіл у 1941/42 н. р.». *Верхня межа* – кінець 1950-х рр. – зумовлена прийняттям у 1959 р. Закону Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи освіти в УРСР». Для осмислення передумов розвитку теорії і практики статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України здійснено ретроспективний аналіз досліджуваної проблеми в більш широких хронологічних межах.

Територіальні межі дисертаційного дослідження охоплюють територію Української Радянської Соціалістичної Республіки періоду 1940–1950-х рр.

Методологічна основа дослідження: системний та соціокультурний підходи, що уможливили виявлення зумовленості процесу статево-рольового виховання системою норм щодо «чоловічого» й «жіночого», які залежать від соціально-політичної організації суспільства і впливають на зміст навчально-виховного процесу в школі; парадигмальний підхід, що дозволив описати і проаналізувати теорію і практику статево-рольового виховання крізь призму домінуючої у досліджуваній період методичної парадигми, в межах якої вибудовувалися організація, зміст і методи навчально-виховного процесу, моделі соціалізації учнів різних статей, що були спрямовані на виконання суспільного «замовлення» держави на формування певних якостей особистості чоловіка і жінки; гендерний підхід, що ґрунтується на розумінні гендеру як соціокультурно зумовленої категорії.

Теоретичну основу дослідження становлять: теоретичні напрацювання з проблеми врахування статі в процесі виховання (С. Вихор, Т. Говорун, Т. Голованова, Т. Дороніна, О. Кікінежді, І. Ковальчук, В. Кравець, Н. Павлущенко, Г. Приходько, Т. Рєпіна, Л. Столярчук, Л. Штильова та ін.); основні положення гендерної теорії (О. Вороніна, О. Здравомислова, І. Кльоцина, І. Костикова, Н. Кутова, О. Луценко, Т. Мельник, С. Оксамитна та ін.); теоретико-методологічні напрацювання щодо застосування гендерного аналізу в соціально-гуманітарному дискурсі (І. Калабіхіна, Н. Козлова, Л. Малес, М. Малишева, Л. Штильова та ін.); міждисциплінарні теоретичні напрацювання щодо впливу соціально-політичного контексту на процес статево-рольового виховання (С. Айвазова, О. Здравомислова, Т. Журженко, І. Кон, Н. Лавриненко, Н. Пушкарьова, А. Тьомкіна, О. Хасбулатова, Ж. Чернова, О. Ярська-Смирнова та ін.). У дослідженні провідними стали положення гендерної педагогіки про залежність теорії і практики виховання соціальної статі від: рівня демократичного розвитку та соціально-політичного контексту суспільства; розуміння освітянами спорідненості, але не тотожності статево-рольового й гендерного підходів в освіті.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і вирішення завдань дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів, а саме: *загальнонаукових: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення* (класифікація архівних джерел, поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців на проблему дослідження); *конкретно-наукових: хронологічний і проблемно-пошукові методи* (виокремлення етапів становлення теорії і практики статево-рольового виховання, здійснення класифікацій джерел та історіографії проблеми); *метод термінологічного аналізу* (уточнення ключових понять дослідження); *порівняльно-зіставний метод* (виявлення суспільно-політичних і педагогічних детермінант виховання учнів різних статей в якості передумов і чинників розвитку теорії і практики статево-рольового виховання у досліджуваній період); *ретроспективний і логіко-семантичний аналіз* (висвітлення досвіду практичної реалізації статево-рольового виховання учнів у спільних і роздільних школах, методів, засобів і форм виховання хлопців і дівчат відповідно до статі); *метод гендерного аналізу* (виявлення та оцінка механізмів прихованого і відкритого відтворення гендерної асиметрії в освітній сфері).

Джерельну базу дослідження становлять:

- матеріали і фонди архівів: *Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України* – «Міністерство освіти України» (ф. 166); *Державного архіву Харківської області* – «Харківський обласний комітет компартії України» (ф. П–2); «Харківський обласний виконавчий комітет» (ф. Р–3858); «Відділ народної освіти Харківського обласного виконавчого комітету» (ф. Р–4695); *Державного архіву Сумської області* – «Виконавчий комітет Сумської міської ради депутатів трудящих» (ф. Р–6); «Відділ народної освіти виконавчого комітету Сумської обласної ради депутатів трудящих» (ф. Р–3552); «Юнаківська середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням» (ф. Р–3667); «Відділ народної освіти виконавчого комітету Сумської ради депутатів трудящих» (ф. Р–4114); «Шосткінська середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням № 7» (ф. Р–5271); *Державний архів Одеської області* – «Обласне управління освіти при Одеській обласній держадміністрації Міністерства освіти і науки України» (ф. Р–4903); *Державний архів Тернопільської області* – «Відділ народної освіти виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих» (ф. Р–18); «Управління освіти Тернопільської міської ради депутатів трудящих» (ф. Р–3076);

- матеріали і фонди наукових бібліотек: зібрання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ДНПБУ імені В. О. Сухомлинського НАПН України, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Сумської обласної наукової бібліотеки;

- періодичні видання: «Советская педагогика», «Радянська школа», «Народное образование», «Начальная школа», «Литературная газета»;

- джерела нормативно-правового характеру з питань розвитку системи середньої освіти України в 1940–50-х рр. (постанови, накази, розпорядження, доповідні записки, інструкції Народного комісаріату освіти СРСР, УРСР та

обласних відділів народної освіти з питань організації навчально-виховного процесу в школах; зведені статистичні звіти та ін.);

– наукові праці радянських педагогів і психологів, в яких розглядаються теоретичні і практичні аспекти статево-рольового виховання учнів середніх шкіл у досліджуваний період (Д. Азбукін, В. Арцишевський, Н. Бауман, В. Болдирев, Р. Беккер, П. Єпишин, Б. Єсипов, А. Ковальова, К. Львов, З. Любченко, М. Мислинський, В. Потьомкін, О. Раєвський, М. Тимофєєв, В. Шацький, І. Цибін, М. Черевков, І. Шестопап та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* з позиції гендерного підходу узагальнено досвід практичної реалізації статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр., зокрема: подано авторську періодизацію історіографії досліджуваної проблеми, в якій виокремлено два періоди її вивчення (радянський період – 1940–1980 рр., який включає чотири етапи: андроцентричний (1940–1943 рр.), статево-рольовий (1943–1954 рр.), маскулінізований (1954–1960 рр.), статево нейтральний (1960–1980-ті рр.); сучасний період – з 1991 р. до сьогодні); класифіковано джерельна база за типологічними ознаками (політичні, адміністративні, методичні); висвітлено соціально-політичні (гендерна і сімейна політика СРСР) і теоретичні чинники (педагогічний дискурс зі статевої проблематики) актуалізації проблеми статево-рольового виховання учнів у радянських школах в 1940–1950-х рр.; виокремлено етапи розвитку теорії і практики статево-рольового виховання в межах середньої освіти УРСР у досліджуваний період: підготовчий (1941–1943 рр.), роздільний (1943–1954 рр.), диференційований (1954–1960 рр.); висвітлено статево-рольові аспекти виховання учнів середніх навчальних закладів України у межах виховних напрямів (військове, фізичне, ідейно-політичне, патріотичне, розумове, моральне, трудове) засобами спеціально підібраних методів (лекції, бесіди, переконування, роз'яснення, приклади, привчання, педагогічні вимоги, дотримання правил) і форм (навчальна робота – статево типізований зміст загальноосвітніх предметів, підбір завдань і прикладів; позанавчальна виховна робота – класні години, бесіди, конференції, гуртки, ігри, виставки, масові свята, змагання, конкурси); розкрито дію «прихованого навчального плану» на учнів роздільних шкіл як транслятора традиційної системи цінностей і ролей.

Уточнено і конкретизовано сутність основних понять з позиції гендерного підходу («статево-рольове виховання», «гендерний аналіз»).

Удосконалено методика гендерного аналізу педагогічних процесів в історичній ретроспективі, за допомогою якого здійснено аналіз нормативно-правової бази освітньої політики і досвіду статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України впродовж досліджуваного періоду.

Подальшого розвитку набули аналіз і систематизація джерельної бази з питань статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-ті рр., характеристика історіографії окресленої проблеми в історичній ретроспективі з опорою на гендерний підхід.

До наукового обігу введено раніше не опубліковані архівні документи і маловідомі джерела, пов'язані з дослідженням проблеми статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах УРСР в 1940–1950-х рр.

Практичне значення одержаних результатів дослідження, які стосуються уточнення термінологічного апарату і методологічних засад, розкриття нових можливостей удосконалення і гармонійного поєднання традиційних та інноваційних форм соціалізації сучасної учнівської молоді в питаннях, пов'язаних з вихованням соціальної статі, включено до змісту методичних рекомендацій до навчальних курсів «Гендерна педагогіка», «Гендерна соціологія», «Теорія та історія соціального виховання».

Отримані у процесі наукового пошуку результати і наведений фактичний матеріал може бути використаний у підготовці підручників, науково-методичних посібників і при розробленні лекційних курсів з історії педагогіки, соціальної педагогіки і соціальної історії України у процесі фахової підготовки студентів психолого-педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Результати дослідження впроваджено: у навчальний процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка від 08.05.2014 р., № 609–33/03); Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (довідка від 28.04.2014 р., № 02.02-165/3); Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка від 15.05.2014 р., № 094); Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (довідка від 13.05.2014 р., № 800).

Апробація одержаних результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися і обговорювалися на науково-практичних конференціях і семінарах різних рівнів: *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Сучасна молодь: крок у майбутнє» (Суми, 2006); «Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви» (Чернівці, 2009); «Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування» (Суми, 2011); «Нові завдання та напрями педагогіки та психології у ХХІ столітті» (Київ, 2013); «Педагогіка та психологія: актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення» (Львів, 2013); «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2014); «Современная российская наука глазами молодых исследователей» (Красноярськ, 2014); «Pedagogy and Psychology In an Era of Increasing Flow of Information – 2015» (Budapest, 2015 р.); *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка в контексті сучасної гуманістичної освіти» (Суми, 2008); «Гендерна мапа України» (Суми, 2012); «Гендерна проблематика та антропологічні горизонти» (Острог, 2013); «Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (Дніпропетровськ, 2013); «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2013); *регіональних* науково-практичних конференціях: «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка в контексті сучасної гуманістичної освіти» (Суми, 2008); «Впровадження гендерного

підходу у викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу у ВНЗ м. Суми та регіону» (2006–2013); на засіданнях кафедри педагогіки та Лабораторії гендерних досліджень СумДПУ імені А.С. Макаренка (2005–2015 рр.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження висвітлено у 17 одноосібних публікаціях автора, із них 8 у провідних наукових фахових виданнях (у тому числі 2 статті у зарубіжних виданнях), 1 розділ колективної монографії, 8 статей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, висновків, списку використаних джерел (388 найменувань, із них 14 англійською мовою) і 16 додатків (у тому числі 18 таблиць, 23 рисунки). Загальний обсяг дисертації – 320 сторінок, основний текст викладено на 196 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження і ступінь наукового розроблення проблеми; сформульовано мету, об'єкт, предмет, завдання; вказано методи дослідження; визначено методологічну, теоретичну, джерельну базу, хронологічні та територіальні межі, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів дослідження, наведено форми апробації, зазначено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми статево-рольового виховання в історико-педагогічній науці**» схарактеризовано історіографію проблеми і класифіковано джерельну базу дослідження; обґрунтовано теоретичні і методологічні аспекти застосування гендерного підходу до вивчення проблеми статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах в історико-педагогічному аспекті; виявлено передумови актуалізації соціостатевої проблематики у досліджуваній період.

Використання хронологічного і проблемно-пошукового методів дозволило схарактеризувати історіографію проблеми статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України (1940–1950-ті рр.) і виокремити два періоди та чотири етапи її вивчення. У якості основних критеріїв періодизації історіографії з досліджуваної проблеми та її проблемно-тематичних ознак виступили позапедагогічні (соціально-політичні, ідеологічні, економічні, демографічні) і педагогічні чинники, які вплинули на трансформації змісту, концептуальних і методологічних підходів до вивчення проблематики статі в освітньо-виховному просторі.

Перший період – 1940–1980-ті рр. – радянська історіографія проблеми статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр., яка включає чотири етапи: перший етап (1940–1943 рр.) – андроцентричний – характеризується працями, що були присвячені військово-фізичній підготовці учнів-хлопців (М. Черевков, Є. Черняк (1940), І. Цибін (1941), В. Арцишевський і В. Яковлев, М. Мислинський, Л. Скаткін (1942), В. Болдирев (1943) та ін.); другий етап (1943–1954 рр.) – традиційний статево-рольовий – представлений роботами, в яких висвітлюються особливості

«чоловічого» і «жіночого» виховання учнів різних статей в умовах роздільного навчання (В. Потьомкін (1944), О. Раєвський, К. Львов, М. Тимофєєв (1945) та ін.), досвід навчально-виховної роботи в чоловічих (І. Прокоф'єв (1944), П. Єпішин (1952) та ін.) і жіночих школах (Р. Беккер (1945), Н. Бауман (1946), А. Оськін (1949), А. Ковальова (1951), З. Любченко (1954) та ін.), статево-рольові аспекти військового (М. Петров (1945) та ін.) і фізичного виховання учнівської молоді (Д. Азбукін (1944) та ін.); третій етап (1954–1960 рр.) – маскулінізований – характеризувався поверненням до проблеми налагодження навчально-виховної роботи в спільних школах (Б. Єсіпов і В. Шацький (1954) та ін.) та домінуванням в працях ідеї «підгонки» учениць під чоловічий стандарт в межах трудової підготовки до практичної діяльності у народному господарстві (Л. Владимирський, Т. Комарницький, Д. Стельмах, Т. Шашло (1956), С. Бабишин, В. Мельников, П. Саблев, Г. Титов (1959) та ін.); четвертий етап (1960–1980-ті рр.) – статево нейтральний – представлений ідеологічно заангажованими працями, в яких приділяється недостатньо уваги (М. Хітарян (1974), С. Черник (1984) та ін.) або замовчується попередній досвід врахування статі у навчально-виховному процесі середньої школи (Ф. Корольов (1961), Д. Тхоржевський (1975), Н. Константинов (1982), Ф. Паначин (1988) та ін.).

Другий період (з 1991 р. до сьогодні) – сучасний, ознаменувався появою праць з проблеми виховання соціальної статі учнів у середніх навчальних закладах з різних концептуальних позицій, в тому числі і в історичній ретроспективі. Результати історіографічного аналізу досліджуваної проблеми засвідчили про її комплексний характер, оскільки вона спирається як на суто педагогічні (Л. Столярчук (1999), Т. Рєпіна (2004), Т. Голованова, І. Ковальчук (2007), Л. Штильова (2008), Т. Дороніна (2011) та ін.), так і на історико-педагогічні джерела (В. Кравець (2005), О. Петренко (2010–2011), Н. Слюсаренко (2011), Ж. Стельмашук (2015) та ін.), і має базуватися на методологічних засадах гендерної теорії (І. Костикова (2000), О. Вороніна, О. Ярська-Смирнова (2004), О. Хасбулатова (2005), О. Луценко (2013) та ін.).

Вивчення значного масиву архівних джерел дало змогу класифікувати їх за типологічними ознаками: політичні (відображають діяльність центральних, всесоюзних і республіканських органів народної освіти в галузі управління школами в УРСР та ін.), адміністративні (характеризують діяльність обласних, місцевих та районних органів народної освіти навчально-виховну роботу шкіл та ін.), методичні (містять інструкції, директивні вказівки про організацію середніх навчальних закладів і проведення навчально-виховної роботи та ін.).

За результатами порівняльно-зіставного аналізу проблеми врахування соціостатевого компонента в процесі виховання учнів як представників статі констатовано наявність різних методологічних підходів до її вивчення – традиційного (статево-рольового) і гендерного. Визначено, що проблема статево-рольового виховання розробляється в межах статево-рольової соціалізації особистості (А. Аблітарова, Г. Бреслав, І. Ковальчук, В. Левицький, А. Мудрик, Т. Рєпіна, В. Романова, Л. Столярчук, Б. Хасан, І. Чеботарьова та ін.) і визначається як процес та результат розвитку, зумовлений конкретними

соціальними умовами; зміст статево-рольового виховання пов'язується із зацікавленістю суспільства в успішному опануванні його членами традиційних ролей чоловіка і жінки шляхом виховання у них певних якостей.

Доведено, що прибічники гендерної теорії і методології в науці (Т. Говорун, Т. Голованова, Т. Дороніна, О. Кікінежді, І. Кльоцина, В. Кравець, Н. Кутова, О. Луценко, Н. Павлущенко, Г. Приходько, Л. Штильова та ін.) змінюють акцент з біологічної статі на соціальні детермінанти, які містяться в основі розділення праці між жінками і чоловіками. Вони піддають критиці традиційний статево-рольовий підхід (на відміну від гендерного – інноваційного), оскільки він відтворює традиційні статеві ролі і стереотипи. Під статево-рольовим вихованням педагоги розуміють диференційоване ставлення до учнів різних статей як представників протилежних і нерівноцінних груп, яке реалізується через цілеспрямовану орієнтацію хлопців і дівчат на нерівнозначні функціональні ролі в сім'ї та суспільстві, нерівноцінні види діяльності і різні життєві стратегії.

Термінологічний аналіз дозволив обґрунтувати правомірність використання в історико-педагогічному дискурсі категорії «статево-рольове виховання», яке є цілеспрямованим процесом, заснованим на відтворенні диференційованого за статтю соціального досвіду, що ґрунтується на патріархатній свідомості та орієнтує дитину на прищеплення їй рис, якостей, моделей поведінки, які відповідають її статевій приналежності.

Узагальнення різних поглядів науковців щодо визначення поняття «статево-рольове виховання» дозволило обрати в якості дослідницької методології гендерний підхід, що викриває механізми гендерної соціалізації і типізації через освіту, за допомогою яких соціум надає біологічним відмінностям між учнями різних статей соціального значення, передає і відтворює відносини чоловічого і жіночого як відносини домінування-підкорення й нерівності.

Розкриття теоретичних засад гендерного підходу в історико-педагогічній науці дозволило обґрунтувати необхідності застосування до обраної проблеми методу гендерного аналізу, який має здійснюватися за допомогою конкретних базових теоретичних понять (гендерні ролі, гендерні стереотипи, гендерні відносини, гендерна рівність/нерівність) і передбачає, що відмінності у вихованні учнів різних статей визначаються не стільки їх біологічними особливостями, скільки соціальними факторами (педагогічні погляди на виховання відповідно статі, уявлення про сутність чоловічого і жіночого та ін.).

З метою виявлення історичних передумов розвитку теорії і практики статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр., здійснено порівняльно-зіставний аналіз суспільно-політичних (задекларована егалітарна соціальна політика радянської влади, спрямована на ліквідацію існуючого в дореволюційні часи нерівноправ'я чоловіків і жінок) і педагогічних тенденцій (введення спільного навчання і виховання в систему середньої освіти) у сфері виховання учнівської молоді протягом 1920–1930 рр.

Встановлено, що зміни у сфері соціостатевих відносин відобразилися у розробці в період 1920–1930-х рр. науковцями (педагогами, психологами, вченими-педологами) різнопланових теоретичних підходів до питань маскулінізованого виховання школярів, поєднанні біологічного і соціального аспектів у руслі статевого (сексуального) виховання підростаючого покоління. З'ясовано, що розробка питань виховання учнів за статтю відбувалася у руслі: домінування соціально-класових пріоритетів у статевому вихованні (А. Залкінд та ін.); особливостей статевого життя і сексуального виховання (П. Блонський, Л. Виготський, М. Рубінштейн та ін.); єдності статевого і морального виховання у межах виховного колективу (А. Макаренко та ін.).

У ході наукового пошуку виявлено, що в педагогічній практиці спільне навчання і виховання припускало лише спільне перебування учнів різних статей в освітньому закладі, закріплювало єдиний перелік навчальних предметів та їхній зміст, що в результаті перетворилось на безстатевість навчально-виховного процесу і стало передумовою відновлення традиційної статево-рольової складової у педагогічних процесах в 1940–1950-х рр.

Отже, вивчення стану наукового розроблення досліджуваної проблеми підтвердило її актуальність і недостатнє вивчення; розкриття теоретичних засад гендерного підходу дозволило обґрунтувати доцільність його застосування до дослідження проблеми статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в історико-педагогічному аспекті.

У другому розділі **«Провідні чинники та етапи становлення теорії і практики статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр.»** виявлено чинники актуалізації статевої проблематики у досліджуваній період; виокремлено етапи становлення практики статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах УРСР в 1940–1950-х рр.

Використання порівняльно-зіставного аналізу дозволило виявити, що період 1940–1950-х років заслуговує на увагу істориків педагогіки як переломний етап, оскільки серед чинників, які мали вплив на формування статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах можна назвати впровадження урядом патерналістської гендерної та авторитарної сімейної політики. Це стало підґрунтям для відходу від принципу рівноправ'я статей у всіх сферах соціального життя, в тому числі і в системі освіти, укріплення тенденції до традиційного розподілу соціальних ролей.

Задля вивчення специфіки радянської гендерної політики використано термін «гендерний контракт», який науковці (С. Айвазова, С. Ашвін, О. Здравомислова, Б. Пфау-Еффінгер, А. Тьомкіна, О. Ярска-Смирнова та ін.) визначають як сукупність контекстуально обумовлених, ієрархічно структурованих зразків взаємодії статей, що приписують різні гендерні ролі і статуси в різних сферах суспільного життя. Аналіз нормативно-правової бази, поглядів науковців і урядовців дозволив визначити, що після революційних подій гендерна політика держави спрямовувалася на розв'язання так званого «жіночого питання», стратегічні напрямки якого призвели у 1940–1950-х рр. до

стабілізації різних за змістом гендерних контрактів для чоловіків («будівник / захисник комунізму» – виконання обов'язку перед країною без врахування сімейного статусу) і жінок («мати, яка працює» – поєднання професійних і материнських обов'язків). Відповідно до гендерних контрактів сформувалися підходи до виховання учнів середніх навчальних закладів: хлопців виховували як працівників соціалістичного господарства і воїнів-захисників в залежності від потреб часу і державних інтересів; підготовка дівчат до ролі «матері, яка працює» здійснювалась у руслі подвійної орієнтації – на материнство і подружнє життя, з одного боку, і на активність у професійній сфері, з іншого.

Констатовано, що державна політика у сфері сім'ї досліджуваного періоду носила пронаталістський характер і демонструвала повернення до традиційної моделі сім'ї, в якій відповідальність за сімейне життя, народження і соціалізацію дітей покладалася на жінку. Авторитарний курс уряду на примусову стабілізацію радянської сім'ї відбився у впровадженні традиційних моделей виховання (чоловік – захисник і здобувач, жінка – домогосподарка, дружина, мати) в умовах роздільного навчання (1943–1954 рр.).

Застосування гендерного підходу до аналізу педагогічного дискурсу 1940–1950-х рр. дозволило визначити, що його характерною особливістю було повернення до традиційних соціостатевих установок в теорії і практиці виховання. Педагоги у своїх роботах конкретизували мету і завдання статево-рольового виховання учнів-хлопців та учениць-дівчат в контексті різних виховних напрямків (фізичне, розумове, моральне, трудове, патріотичне та ін.).

Результати аналізу освітньої політики та особливостей організації навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах України протягом досліджуваного періоду дозволили виокремити три етапи статево-рольового виховання учнів та учениць: I етап (1941–1943 рр.) – підготовчий – формування і впровадження статевої диференціації у навчально-виховний процес середніх навчальних закладів; II етап (1943–1954 рр.) – роздільний – реалізація статево-рольового виховання учнів та учениць в умовах роздільного за статтю навчання; III етап (1954–1960 рр.) – диференційований – відтворення в межах трудової підготовки учнів та учениць спільних середніх навчальних закладів соціостатевого розподілу праці.

Установлено, що підготовчий етап полягав у формуванні і поступовому впровадженні статево-рольового виховання учнів в систему середньої освіти. З'ясовано, що прийняті протягом першого етапу освітні документи поклали початок впровадженню статевої диференціації до навчально-виховного процесу спільних шкіл і зумовили впровадження у 1943 р. роздільного за статтю навчання і статево-рольового виховання учнів в межах всієї шкільної системи.

Визначено, що на другому етапі, у зв'язку з введенням роздільного навчання у систему середньої освіти, статево-рольове виховання учнів та учениць набуло активного впровадження. Урядом були прийняті законодавчі акти, які спрямовували функціонування роздільних шкіл у напрямку статевої диференціації і типізації: організація педагогічних класів при жіночих школах, відкриття чоловічих спецшкіл-інтернатів з англійською мовою навчання для

обдарованих дітей, суворовський військових училищ та військових середніх спецшкіл. Доведено, що попри вживані державою заходи, реформування шкільної системи у напрямку статевої диференціації не набуло масового характеру, функціонування роздільних шкіл викликало багато труднощів, що призвело до повернення у 1954 р. до спільної моделі загальноосвітньої школи.

З'ясовано, що протягом третього етапу була відмінена військово-фізична підготовка як пріоритетний напрям статево-рольового виховання учнівської молоді попереднього етапу; відбулося відновлення спільного навчання учнів різних статей та повернення до навчально-виховного процесу середньої школи трудової підготовки, в межах якої відтворювався соціостатевий розподіл праці.

Отже, визначення чинників становлення теорії і практики статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр. дозволило встановити, що у реаліях радянського суспільства провідними були соціально-політичні (гендерна і сімейна політика) і теоретичні (педагогічна думка). Гендерний аналіз освітньої політики уможливив виокремлення трьох етапів практичної реалізації статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах УРСР.

У третьому розділі **«Характеристика досвіду статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр.»** висвітлено досвід практичної реалізації статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України у досліджуваний період; розкрито зміст статево-рольового виховання хлопців і дівчат в умовах роздільного навчання.

У результаті застосування ретроспективного і логіко-семантичного аналізу висвітлено досвід практичної реалізації статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр. Установлено, що посилення військово-фізичної підготовки протягом першої половини 1940-х рр. свідчить про чітко виражену маскуліністську спрямованість і переважання маскулінних цінностей сили та агресії у вихованні учнів обох статей. Виявлено, що застосування статево-диференційованого підходу до військової підготовки передбачало використання здібностей юнаків і дівчат відповідно до тих соціостатевих ролей, на які очікували держава і суспільство: юнаків всебічно готували до призову на фронт; дівчата оволодівали знаннями і формували навички, які були затребувані у певних військових галузях (військово-медичні заклади, протиповітряна і хімічна оборона, обслуговування армії й тилу тощо). З'ясовано, що зміцнення статево-рольових установок і репродукування гендерних стереотипів відбувалось внаслідок дії «прихованого навчального плану», що не було на той час, явною чи навмисною метою освіти і навчально-виховного процесу.

Аргументовано, що у навчально-виховному процесі роздільних шкіл відбувалося впровадження різних моделей виховання учнів в залежності від статі: в чоловічій освіті домінував образ чоловіка як захисника Вітчизни; в жіночій освіті базовим був образ матері як головної фігури в сім'ї. Установлено, що при відсутності окремих навчальних планів і програм для чоловічих і жіночих шкіл, цілі статево-рольового виховання знаходили

відображення в змісті навчальних планів (у жіночих школах додатково вивчали традиційно «жіночі» дисципліни – педагогіку, стенографію, рукоділля; в чоловічих школах увага приділялась військово-фізичній підготовці, практичній спрямованості предметів природничого циклу, поглибленому вивченню іноземних мов тощо). Констатовано, що створення суворовських військових училищ, спецшкіл військово-повітряних сил та артилерійських спецшкіл, спецшкіл-інтернатів з англійською мовою навчання свідчило про відродження статево-рольових традицій у вихованні чоловічої учнівської молоді.

Використання методу гендерного аналізу «прихованого навчального плану» роздільних шкіл дозволило з'ясувати напрями, методи, форми і фактори статево-рольового виховання, яке здійснювалося в межах навчальної, позанавчальної, виховної роботи. З'ясовано, що застосовувалася система спеціально підібраних методів (лекції, бесіди, переконування, роз'яснення, приклади, привчання, педагогічні вимоги, дотримання правил) і форм роботи (в межах навчальної роботи – статево типізований зміст загальноосвітніх предметів, підбір завдань і прикладів; в межах позанавчальної виховної роботи – виховні години, учнівські і класні збори, бесіди, гуртки, спортивні змагання, культпоходи до кінотеатрів і театрів, екскурсій до музеїв). Фактором, що закріплював стереотипні уявлення про жіночі і чоловічі соціальні ролі, була поведінка самого вчителя по відношенню до хлопчиків і дівчат в класі.

Доведено, що «прихований навчальний план» чинив на учнів явний і прихований вплив, мотивуючи їх приймати запропоновану суспільством роль, виконував функції трансляції основної системи цінностей, ролей, навчання знанням і вмінням, розвитку здібностей, самореалізації і творчості в межах статево-рольової моделі. Визначено, що перебування хлопців і дівчат в окремих школах призвело до укорінення в їхній свідомості уявлень про принципові відмінності чоловічої і жіночої психології, поведінки, життєвих шляхів тощо.

На підставі гендерного аналізу архівної бази встановлено, що у другій половині 1950-х рр. статево-рольове виховання відбувалося в процесі трудової підготовки учнів до виробничої праці, яка відтворювала соціостатевий розподіл праці (поділ професій на «чоловічі» і «жіночі»). З'ясовано, що метою статево-рольового виховання дівчат було виховання їх як робітниць народного господарства, які поєднують професійну зайнятість з материнством і побутовим обслуговуванням родини. У статево-рольовому вихованні хлопців акцент робився на підготовці їх як кваліфікованих фахівців соціалістичного господарства. Доведено, що практика трудового виховання в межах виробничої підготовки мала гендерно асиметричний (широкий вибір чоловічих спеціальностей, різноманітна позанавчальна гурткова робота для хлопців та ін.) і дискримінаційний характер (ігнорування особистих інтересів учениць-дівчат, орієнтація жіночої учнівської молоді на подвійне навантаження).

Отже, у результаті вивчення змістових і методичних особливостей статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр. з позиції гендерного підходу продемонстрована ефективність його застосування в історико-педагогічному дискурсі у цілому.

Результати дослідження, отримані у процесі розв'язання поставлених задач, дали змогу сформулювати такі **висновки**:

1. Схарактеризовано в межах авторської періодизації історіографію проблеми і класифіковано джерельну базу дослідження. Виокремлено два періоди і чотири етапи її вивчення: перший період – радянська історіографія (1940–1980-ті рр.) включає чотири етапи, протягом яких педагогічна думка характеризувалася андроцентричністю (1940–1943 рр.), статево-рольовою традиційністю (1943–1954 рр.), маскулінністю (1954–1960 рр.), статевою нейтральністю поглядів (1960–1980-ті рр.) на проблему виховання різностатевих школярів; другий період – сучасна історіографія (з 1991 р. до сьогодні), характеризується гендерночутливістю до вивчення проблеми виховання учнів відповідно до статі, в тому числі і в історико-педагогічній ретроспективі. За типологічними ознаками класифіковано комплекс використаних архівних джерел: політичні, адміністративні, методичні.

Виявлено, що питання статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України (1940–1950 рр.) як окрема проблема не було предметом комплексних історико-педагогічних наукових досліджень в обраних хронологічних межах. Встановлено, що на сучасному етапі при наявності значного фактологічного матеріалу, який можна використати при вивченні обраної проблеми, з'явилася можливість аналізувати історико-педагогічні процеси означеного питання на основі новітньої наукової методології з урахуванням соціостатевого компонента – гендерного підходу.

2. Обґрунтовано правомірність використання в історико-педагогічному дискурсі категорії «статево-рольове виховання», яке є диференційованим ставленням до учнів та учениць як представників протилежних і нерівноцінних груп, що реалізується в процесі навчально-виховної роботи школи через цілеспрямовану орієнтацію хлопців і дівчат на нерівнозначні функціональні ролі в сім'ї і суспільстві, нерівноцінні види діяльності і різні життєві стратегії.

Доведено доцільність застосування гендерного підходу до вивчення проблеми статево-рольового виховання учнів в середніх навчальних закладах в історико-педагогічному аспекті, який доводить соціально-культурну сконструйованість статево-рольового виховання, сформованого під впливом соціостатевої стратифікації суспільства, стереотипів щодо соціальних ролей і андроцентричного змалювання відносин між статями. Аргументовано, що методика гендерного аналізу є важливою частиною критичного аналізу зібраної інформації у сфері гендерних відносин, що ґрунтується на розумінні гендерних тенденцій у суспільстві досліджуваного періоду. Констатовано, що використання методики гендерного аналізу дозволяє викрити механізми прихованого і відкритого відтворення гендерної асиметрії в освітньо-виховному просторі середніх навчальних закладів досліджуваного періоду з метою вивчення проявів нерівності між учнями різних статей, а також переосмислити радянський педагогічний досвід статево-рольового виховання школярів і школярок через призму сучасної гендерної проблематики.

3. Виявлено передумови (егалітарна ідеологія щодо рівноправності статей; введення спільного навчання в систему середньої освіти) і чинники (соціально-політичні: гендерна і сімейна політика уряду; теоретичні: педагогічні погляди на виховання учнів з урахуванням статі), які актуалізували питання міжстатевої взаємодії в учнівському колективі. З'ясовано, що на початку 1940-х рр. в гендерній і сімейній політиці уряду закріпився етакратичний гендерний порядок з двома різними за змістом і призначенням гендерними контрактами (контракт «будівника / захисника комунізму» – для чоловіків, контракт «матері, яка працює» – для жінок), що стало поштовхом для перетворень в системі шкільної освіти у 1940–1950-х рр. – відбувся перехід від егалітарного виховання школярів різних статей до статево-рольового.

Констатовано, що в педагогічній теорії означеного періоду з питань виховання учнівської молоді відбилася мінлива гендерна і сімейна політика уряду – заміна егалітарних закликів про рівність статей традиційними поглядами про «природне» призначення у поєднанні з марксистськими ідеалами щодо «розкріпачення» жінок. Установлено, що мету і зміст статево-рольового виховання учнів середніх навчальних закладів педагоги розкривали у виховних напрямках (військове, фізичне, ідейно-політичне і патріотичне, розумове, моральне, трудове).

Визначено авторську періодизацію розвитку практики статево-рольового виховання: I етап (1941–1943 рр.) – підготовчий – формування і впровадження статевої диференціації у навчально-виховний процес середніх навчальних закладів; II етап (1943–1954 рр.) – роздільний – реалізація статево-рольового виховання учнів та учениць в умовах роздільного навчання; III етап (1954–1960 рр.) – диференційований – відтворення в межах трудової підготовки учнів та учениць спільних шкіл соціостатевого розподілу праці.

4. Висвітлено досвід практичної реалізації статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр. Встановлено, що шкільною освітою відповідно до запитів держави формувалася особистість визначеного гендерного типу у межах встановленого у досліджуваний період гендерного порядку. Відповідно, мета статево-рольового виховання полягала у підготовці учнів та учениць до визначених урядом в контексті домінуючих гендерних контрактів соціальних ролей у сім'ї і суспільстві (дівчата – робітниці соціалістичного народного господарства, які поєднують професійну зайнятість з материнськими обов'язками і побутовим обслуговуванням родини; хлопці – будівники соціалістичного господарства або захисники вітчизни в залежності від потреб часу та державних інтересів).

Аргументовано, що практика статево-рольового виховання у 1940–1950-х рр. створювала механізм закріплення дискримінаційного гендерного порядку для жіночої учнівської молоді, який полягав у подвійному навантаженні радянських жінок за рахунок однаково активної участі у виробничій і приватній сферах. Обґрунтовано, що в контексті статево-рольового виховання учнів-юнаків чоловіча і професійна роль подавалися як

тотожні (ніякі чоловічі прояви, окрім професійних, ніде не декларувались), тому радянський чоловік-батько був витісненим із сімейної сфери відносин

5. Розкрито зміст статево-рольового виховання учнів в умовах роздільного навчання протягом 1943–1954 рр. Встановлено, що попри наявність єдиних навчальних програм для чоловічих і жіночих шкіл передбачалось вивчення хлопцями і дівчатами спеціально введених статево типізованих навчальних предметів (юнаками – військової підготовки, дівчатами – педагогіки, стенографії, рукоділля). Визначено, що на основі прийнятих законодавчих актів поглиблювалася статева диференціація і типізація в роботі роздільних шкіл (організація педагогічних класів при жіночих школах, відкриття спеціальних чоловічих шкіл-інтернатів з англійською мовою навчання для обдарованих дітей, суворовських військових училищ і середніх військових спецшкіл). Визначено методи, форми і фактори статево-рольового виховання, яке здійснювалося в межах навчальної, позанавчальної, виховної роботи роздільних шкіл і сприяло формуванню гендерної асиметрії в процесі формування здібностей юнаків і дівчат відповідно до соціостатевих ролей.

Обґрунтовано, що статево-рольове виховання у жіночих школах посилювало усвідомлення ученицями першорядності їх репродуктивного призначення і головної ролі сім'ї в житті жінок, спричиняли закріплення статево-рольових стереотипів з орієнтацією на застарілі патріархатні практики. Констатовано, що статево-рольова профорієнтаційна виховна робота в школах для дівчат призвела згодом до фемінізації педагогічної професії, фемінізації вимог до учнів та встановленню жіночих еталонів поведінки для учнів як жіночої, так і чоловічої статі. Доведено невиправданість статево-рольового підходу в практиці виховання учнів різних статей означеного періоду.

Пропоноване дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми історико-педагогічного досвіду статево-рольового виховання, зокрема доцільності роздільного навчання в школі. Подальшого вивчення потребують питання, пов'язані з особливостями перебування сучасної вітчизняної системи освіти під дією «прихованого навчального плану», його наслідків для розвитку учнів, необхідності гендерного виховання з метою запобігання процесам відтворення домігаторних гендерних відносин у суспільстві.

Результати дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Гончаренко О. В. Соціально-культурна детермінація освітніх процесів в українському суспільстві у 1940–50-х рр.: гендерний аспект проблеми / О. В. Гончаренко // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Випуск 447–448. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – С. 115–119.

2. Гончаренко О. В. Дослідження проблеми виховання хлопчиків і дівчаток в контексті аналізу гендерної політики (на прикладі вивчення радянської гендерної політики 1917–55-х рр.) / О. В. Гончаренко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Випуск 115. – Чернігів : ЧНПУ, 2014. – С. 56–59.

3. Гончаренко О. В. Особливості соціостатевої стратифікації суспільства як фактор формування традиційної системи освіти і виховання: гендерний підхід / О. В. Гончаренко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – № 3 (13), 2011. – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2011. – С. 3–12.

4. Гончаренко О. В. Аналіз досвіду статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр.: стан, проблематика та перспективи / О. В. Гончаренко // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (27), Issue: 51, 2015. – С. 27–30.

5. Гончаренко О. В. Використання методики гендерного аналізу педагогічних текстів у підготовці майбутніх вчителів / О. В. Гончаренко // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : збірник наукових праць. Випуск 35 / [за заг. ред. академіка АПН України М. Б. Євтуха, укладач – О. В. Михайличенко]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 68–71.

6. Гончаренко О. В. Задачі впровадження гендерного аналізу в освітній процес / О. В. Гончаренко // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Частина третя. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. – С. 8–15.

7. Гончаренко О. В. Теорія статево-рольової соціалізації у спадщині В.О. Сухомлинського: спроба гендерного аналізу / О. В. Гончаренко // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Частина друга. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. – 352 с. – С. 3–10.

8. Гончаренко Е. В. Возможности метода гендерного анализа в современных историко-педагогических исследованиях / Е. В. Гончаренко // В мире научных открытий. – Красноярск : Научно-инновационный центр, 2014. – № 3 (51). – С. 164–177.

9. Гончаренко О. В. Розвиток радянського шкільництва в період 1940–1950-х рр.: спроба гендерного аналізу / О. В. Гончаренко // Нові завдання та напрями педагогіки та психології у ХХІ столітті : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 16 листопада 2013 р.). – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2013. – С. 9–13.

10. Гончаренко О. В. Соціальні чинники формування педагогічних поглядів А.С. Макаренка на сім'ю, батьківство та статеve виховання / О. В. Гончаренко // Педагогічна спадщина А.С. Макаренка крізь призму сучасності : монографія / [кол. авт. : А. А. Сбруєва, М. О. Лазарев, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук, О. М. Полякова, Ю. Б. Ступаченко, Є. В. Анохін, А. Ф. Чернишова, О. В. Гончаренко; за наук. ред. А. А. Сбруєвої, О. М. Полякової]. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. – С. 165–186.

11. Гончаренко О. В. Соціостатева стратифікація суспільства та її вплив на формування системи освіти і виховання: гендерний підхід / О. В. Гончаренко // Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування : матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів (Суми, 20–21 квітня 2011 року). – Суми : Видавництво СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2011. – С. 143–145.

12. Гончаренко О. В. Погляди А. С. Макаренка на сім'ю, батьківство та статеve виховання (спроба гендерного аналізу) / О. В. Гончаренко // Педагогічна спадщина А. С. Макаренка в контексті сучасної гуманістичної освіти : тези всеукраїнської науково-практичної конференції. – Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2008. – С. 49–51.

13. Гончаренко О. В. Вплив етнокультурних чинників на процес статево-рольового виховання дітей: гендерні аналіз / О. В. Гончаренко // Гендерна мапа України : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 12 квітня 2012 р. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – С. 48–51.

14. Гончаренко О. В. Проблема виховання хлопчиків і дівчаток з урахуванням статі: аналіз концептуальних засад / О. В. Гончаренко // Педагогіка та психологія: актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення : збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 13–14 грудня 2013 року). – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2013. – С. 71–74.

15. Гончаренко О. В. Гендерний аналіз як методологічна основа сучасних педагогічних досліджень / О. В. Гончаренко // Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку : Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції. 5 грудня 2013 р., м. Дніпропетровськ. Частина I / [наук. ред. О. Є. Висоцька]. – Дніпропетровськ : «Роял Принт», 2014. – С. 19–21.

16. Гончаренко О. В. Гендерний аналіз першоджерел щодо висвітлення в них проблеми виховання різностатевих дітей / О. В. Гончаренко // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : матеріали III всеукраїнської науково-практичної конференції (Острог, 4–5 жовтня 2013 року). – С. 58–68.

17. Гончаренко О. В. Розвиток ідей щодо статево-рольового виховання хлопчиків і дівчаток в історії педагогічної думки / О. В. Гончаренко // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : матеріали III всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.) : у 5-ти частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. 2. – С. 59–61.

Гончаренко О. В. Статево-рольове виховання учнів у середніх навчальних закладах України (1940–1950-ті роки).

Дисертація на здобуття ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. – Суми, 2016.

У дисертації схарактеризовано стан наукового розроблення проблеми статево-рольового виховання школярів у 1940–1950-ті рр. та здійснено авторську періодизацію її вивчення у вітчизняній історіографії. Обґрунтовано доцільність застосування гендерного підходу до вивчення проблеми статево-рольового виховання учнів в середніх навчальних закладах в історико-педагогічному аспекті. Виявлено передумови (егалітарна ідеологія щодо рівноправності статей; введення спільного навчання) і чинники (гендерна і сімейна політика, педагогічні погляди на виховання учнів як представників

статі) актуалізації статевої проблематики у досліджуваний період. Визначено авторську періодизацію становлення практики статево-рольового виховання учнів у середніх навчальних закладах України в 1940–1950-х рр.

Висвітлено досвід реалізації статево-рольового виховання учнів у практичній діяльності школи протягом 1940–1950-х рр. Розкрито статево-рольовий зміст виховання учнів в умовах роздільного навчання у 1943–1954 рр. Дослідження зроблено на основі гендерного підходу, що дозволило викрити прямі і приховані механізми статево-рольової соціалізації і типізації через освіту досліджуваного періоду.

Ключові слова: стаття, статево-рольове виховання, учень, гендерний підхід, гендерний аналіз, середній навчальний заклад України, спільне навчання, роздільне навчання.

Гончаренко Е. В. Поло-ролевое воспитание учеников в средних учебных заведениях Украины (1940–1950-е гг.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. Сумской государственной педагогической университет имени А.С. Макаренко. – Сумы, 2016.

Диссертационное исследование посвящено историко-педагогическому анализу с позиции гендерного подхода проблемы поло-ролевого воспитания школьников в отечественной педагогической теории и школьной практике 1940–1950 гг. Установлено состояние научной разработки проблемы и представлена авторская периодизация ее изучения в отечественной историографии, охарактеризована источниковедческая база исследования. Выполнен анализ методологических подходов к ее изучению в отечественной науке. Проанализирован понятийно-категориальный аппарат исследования: «поло-ролевое воспитание», «гендерный подход к историко-педагогическим исследованиям». Доказана необходимость использования гендерной теории в процессе анализа поло-ролевого воспитания учеников в средних учебных заведениях в историко-педагогическом контексте.

Выявлены научные и социально-политические предпосылки, которые повлияли на развитие поло-ролевого воспитания школьников в 1940–1950 гг., факторы актуализации (гендерная и семейная политика правительства, педагогические взгляды на воспитание учеников как представителей пола) проблематики пола в учебно-воспитательном процессе средних учебных заведений в исследуемый период. На основе анализа нормативно-правового обеспечения деятельности школы в УССР указанного периода вычленены этапы становления теории и практики поло-ролевого воспитания учеников мужского и женского пола.

В работе раскрыты содержание, цели, задачи, формы и методы поло-ролевого воспитания школьников разного пола. Доказано, что поло-ролевое воспитание на протяжении исследуемого периода предполагало подготовку юношей и девушек в рамках учебно-воспитательного процесса к социальным

ролям в семье и обществе, определенных правительством в контексте доминирующих мужских и женских гендерных контрактов. Основной задачей поло-ролевого воспитания учениц было воспитание работниц народного хозяйства, которые совмещают профессиональную занятость с материнскими обязанностями и бытовым обслуживанием семьи; учащихся – труд в социалистическом хозяйстве или защита отечества.

Установлено, что курс правительства на половую дифференциацию особенно четко отразился в практике отдельного обучения (1943–1954 гг.). Доказано, что на основе принятых законодательных актов углублялась половая дифференциация и типизация в работе отдельных школ (организация педагогических классов при женских школах, открытие специальных мужских школ-интернатов с английским языком обучения, суворовских военных училищ и военных средних спецшкол).

Ключевые слова: пол, поло-ролевое воспитание, ученик, гендерный подход, гендерный анализ, среднее учебное заведение Украины, совместное обучение, отдельное обучение.

Goncharenko O.W. The sex-role pupil's education in the Ukrainian secondary schools (1940–1950).

Thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Science in Specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko – Sumy, 2016.

The dissertation research is dedicated to the general historical and pedagogical analyses of the sex-role pupil's education in the native pedagogical theory and in the school practice during 1940–1950's that are discovered in the context of socio-cultural and political transformation of the given period. The following research explains the historiography of given problem; discovers the socio-cultural and scientific premises of origin and molding of the sex-role approach to the boy's and girl's sex-role education. In the research the modern state of the sex-role boy's and girl's education was analyzed with relation to gender by means of studying the new psychological and pedagogical literature; the methodology of gender analyses was improved in the historical retrospective.

The dissertation research investigates the new approaches to the solution of the problem concerning the sex-role pupil's education during 1940–1950-s based on the gender analyses of the native historical and pedagogical experience, publications and archive materials of the given period. The dissertation research analyses the influence of socio-cultural and political transformations on the development of the main sex-role educational statements, reveals the main ideas and pedagogical approaches to the sex-role education and the experience of their realization in the school practical activities. Given research is based on the gender approach that enables to show the direct and hidden mechanisms of the sex-role socialization and typification by means of education process of that period.

Key words: sex, sex-role education, gender approach, gender analyses, pupil, secondary school of Ukraine, collaborative learning, separate sex education.

Підписано до друку 12.02.2016. Формат 60x90/16. Гарн. NewTimes.
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 7/16

Виготовлено на обладнанні ФОП Цьома С.П.
40002, м. Суми, вул. Роменська, 100
e-mail: tsp@list.ru
тел.: (066) 293-34-29